
Архітектура Харкова початку XX століття: персоналії зодчих у контексті стильового розмаїття

Анна Якименко

Навчально-науковий інститут Архітектури, містобудування та дизайну, Харківський національний університет ім. О.М. Бекетова, Харків, Україна

ORCID: 0000-0002-6102-0967

Анотація: Статтю присвячено дослідженню архітектурного обличчя Харкова початку XX століття через призму творчості провідних зодчих, чії індивідуальні підходи сформували унікальну стильову палітру міста. В межах кількох десятиліть тут виникло безпрецедентне поєднання еклектики, модерну, неокласицизму, конструктивізму та ар-деко – явище, що не має аналогів в українській архітектурі. Це розмаїття стало наслідком взаємодії європейських мистецьких течій, столичного статусу Харкова (1919–1934) та національно-культурного відродження. Персоналії архітекторів розглядаються як ключові носії історико-культурного контексту: їхня освіта, творчі подорожі, участь у професійних об'єднаннях та викладацька діяльність безпосередньо впливали на архітектурний вигляд міста. Значну увагу приділено трагічним долям митців у період репресій 1930-х років та під час Другої світової війни, що стало важливим чинником переривання традицій харківської архітектурної школи. В умовах сучасних воєнних дій автентичне різностильове середовище Харкова опинилося під загрозою фізичного знищення та незворотних втрат. Автори наголошують, що поряд із руйнуваннями від обстрілів, небезпеку становлять також непрофесійні реставраційні втручання та відсутність системної політики збереження. Як теоретичну рамку запропоновано підхід, заснований на міжнародних рекомендаціях щодо управління історичним міським ландшафтом, який розглядає різночасові стильові нашарування як цілісний культурний палімпсест. Практичними інструментами збереження визначено цифрове документування (3D-моделювання, культурне картографування) та створення мультидисциплінарних комісій за участі архітекторів, реставраторів, громадських активістів і міжнародних організацій. Результати дослідження можуть бути використані для розробки реставраційних програм, адаптивного використання історичних будівель, створення туристичних маршрутів та формування міської політики збереження спадщини. Підкреслено, що збереження автентичного архітектурного розмаїття Харкова є не лише локальним культурним завданням, а й вагомим внеском у європейську культурну спадщину загалом.

Ключові слова: архітектура; Харків; конструктивізм; модерн; міське середовище; культурна спадщина.

1. Вступ

Актуальність дослідження архітектурного обличчя Харкова початку XX століття набуває особливої гостроти у сучасних умовах, коли автентичне різностильове міське середовище опинилося під загрозою безповоротної втрати. Харківська архітектура цього періоду є унікальним культурним феноменом: у межах кількох десятиліть тут сформувалася неповторна стильова палітра від пізньої еклектики через модерн і неокласицизм до конструктивізму й ар-деко, де кожен стиль представлений яскравими зразками, створеними видатними архітекторами – Олексієм Бекетовим, Олександром Гінзбургом, Костянтином Жуковим, Сергієм Серафимовим, Олександром Молокіним та іншими. Це стилістичне розмаїття, що сформувалося внаслідок складної взаємодії європейських мистецьких течій, статусу Харкова

як столиці УСРР (1919–1934) та феномену національно-культурного відродження, становить матеріалізовану історію міста.

Першим і найбільш нагальним чинником актуальності є безпрецедентне руйнування автентичної спадщини внаслідок війни. З першого дня повномасштабного вторгнення росія нищить Харків та його архітектурні пам'ятки [8]. За даними станом на 25 березня 2025 року, в Україні пошкоджено 1419 пам'яток культурної спадщини. На Харківщині ця кількість перевищує 200, а в самому Харкові, за різними оцінками, пошкоджень зазнали від 100 до 350 пам'яток архітектури. Держпром – символ харківського конструктивізму, внесений до попереднього списку ЮНЕСКО ще 2017 року, постраждав кілька разів: від ракетного удару 1 березня 2022 року, у січні 2024 року, а 28 жовтня 2024 року один із під'їздів був пошкоджений внаслідок влучання російської фугасної бомби. В умовах небезпеки, що триває, єдиними засобами захисту пам'яток у місті місяцями були, а в багатьох місцях і досі залишаються, мішки з піском, клейка стрічка та фанера [10].

Однак загроза автентичності постає не лише від воєнних руйнувань, а й від непрофесійних підходів до відновлення. Як наголошує архітекторка-реставраторка Катерина Кублицька, так звані «протиаварійні роботи» на Держпромі проводяться самовільно і нефахово. Пам'ятка конструктивізму ризикує втратити автентичність через відсутність науково обґрунтованих реставраційних програм, чітких протоколів консервації та належної координації між владою, архітекторами та реставраторами [10]. Це робить критично важливими документування та комплексне дослідження всіх стильових шарів харківської архітектури, від модерну Гінзбурга до авангарду Серафімова, як необхідні передумови для майбутньої науково обґрунтованої реставрації.

Сучасні наукові дослідження підтверджують, що збереження автентичності ранньомодерністської спадщини у контексті кризової ситуації, пов'язаної із загальним станом охорони пам'яток в Україні та під час активних бойових дій, є одним із найскладніших викликів. Вивчення планувальної структури історичного центру Харкова та архітектурних нашарувань у межах історичних районів дозволяє визначити цінність та автентичність архітектурної спадщини раннього модернізму, що є основою для розробки конкретних заходів з консервації, реставрації та збереження історичних пам'яток першої третини ХХ століття [22].

Паралельно з науковим вивченням відбуваються важливі міжнародні процеси, які підвищують актуальність дослідження різностильового середовища Харкова. ЮНЕСКО має намір внести Держпром до Списку всесвітньої спадщини: після візиту представника організації до Харкова у лютому 2025 року з'явилася можливість номінації через екстрену процедуру «у небезпеці» [23]. 6 травня 2025 року робоча група з питань збереження та відновлення будівлі Держпрому розпочала процес внесення пам'ятки до списку ЮНЕСКО, плануючи створення переліку автентичних предметів, пов'язаних з будівлею, та розробку дизайн-коду екстер'єрів й інтер'єрів. Включення Держпрому до всесвітньої спадщини стане потужним імпульсом для збереження всього стилістичного розмаїття Харкова, адже статус ЮНЕСКО вимагає цілісного управління історичним міським ландшафтом, а не лише охорони окремої пам'ятки [32, 33].

Одночасно міжнародна академічна спільнота демонструє високий рівень зацікавленості у дослідженні харківського архітектурного модернізму [28]. Docomomo International у 2022 році оголосила конкурс статей про модерністський рух в Україні, отримавши майже 100 прикладів українських модерних будівель, представлених у графічному огляді. Спеціальний випуск Docomomo Journal 70 під назвою «From Constructivism to Modernism in Kharkiv» став результатом співпраці міжнародної організації та українського відділення. У червні 2025 року в самому Держпромі відбувся круглий стіл за участю місцевих і міжнародних експертів, що мав на меті пришвидшити процес номінації та залучити світові знання, досвід і підтримку. Це засвідчує, що харківська архітектурна спадщина вже інтегрована у світовий науковий дискурс, і подальші дослідження є затребуваними на міжнародному рівні [22, 25, 28, 29, 30].

Окремим виміром актуальності є необхідність розробки науково обґрунтованих підходів до інтеграції історичного різностильового середовища у нове міське планування. Післявоєнне відновлення Харкова, яке вже обговорюється з міжнародними партнерами, відкриває можливість для переосмислення відносин між історичною забудовою та новим будівництвом, однак потребує чітких критеріїв оцінки автентичності, пріоритетів реставрації та принципів адаптивного використання споруд різних стилів. Збереження та використання історико-архітектурної спадщини є актуальною проблемою розвитку сучасного урбаністичного середовища, оскільки вона складає його фундамент. Цінність спадщини як культурного, соціального й економічного капіталу визначається її автентичністю, естетичністю та інформативністю. Закордонний досвід доводить, що збереження архітектурної спадщини – це не лише про культурний та історичний розвиток, а й про економічний аспект.

Таким чином, дослідження архітектурного обличчя Харкова початку XX століття у персоналіях архітекторів є актуальним у трьох ключових вимірах: по-перше, як нагальна необхідність документування спадщини, що перебуває під прямою загрозою знищення внаслідок воєнних дій; по-друге, як наукове підґрунтя для майбутньої реставрації, що має зберегти автентичність різностильових об'єктів; по-третє, як стратегічне дослідження для повоєнної відбудови, здатної вписати історичне стилістичне розмаїття у сучасне міське середовище, перетворивши Харків на зразковий європейський полігон діалогу історії та сучасності. Результати роботи можуть бути використані для підготовки реставраційних завдань, створення туристичних маршрутів, освітніх програм, міжнародних номінацій та формування міської політики збереження спадщини.

2. Об'єкт і предмет дослідження

Об'єктом дослідження є архітектурна спадщина Харкова початку XX століття як цілісне історико-культурне явище, що сформувалося під впливом соціально-економічних, політичних та технологічних чинників. Предметом дослідження виступає творчість провідних архітекторів цього періоду (Олексія Бекетова, Олександра Гінзбурга, Бориса Корнієнка, Володимира Покровського, Костянтина Жукова, Сергія Серафімова та Олександра Молокіна) у контексті їхнього внеску у формування стильової палітри міста (еклектика, модерн, неокласицизм, конструктивізм, ар-деко). Зосереджуючись на персоналіях, дослідження розкриває, як індивідуальні творчі методи, архітектурна освіта та світоглядні настанови кожного митця зумовили вибір стилістичних рішень і містобудівну логіку забудови Харкова. Таким чином, дослідження інтегрує біографічний, типологічний та стильовий аналіз для цілісного розуміння феномену «архітектурного обличчя» міста.

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі архітектурного обличчя Харкова початку XX століття крізь призму творчої спадщини провідних архітекторів, з особливим акцентом на стилістичному розмаїтті (еклектика, модерн, неокласицизм, конструктивізм, ар-деко) та його історико-культурній обумовленості. Для досягнення поставленої мети були сформульовані наступні завдання:

1. Реконструювати передумови формування стильової палітри Харкова на зламі XIX–XX століть, виявивши вплив стрімкої індустріалізації, залізничного будівництва, зростання меценатства та становлення місцевої архітектурної школи (Харківський технологічний інститут) на зміну архітектурних уподобань – від академічної еклектики до пошуків національної ідентичності та європейських новацій.

2. Проаналізувати персоналії архітекторів у контексті стильових напрямів, зосередившись на творчому доробку Олексія Бекетова (еклектика, модерн), Олександра Гінзбурга (віденський та північний модерн), Бориса Корнієнка (ранній функціоналізм), Володимира Покровського

(неокласицизм, ретроспективізм), Костянтина Жукова (український модерн, національний стиль), Сергія Серафимова (конструктивізм) та Олександра Молокіна (українське ар-деко, неоконструктивізм). Особливу увагу слід приділити тому, як індивідуальні творчі стратегії митців відображали ширші культурні тенденції - від захоплення європейським модерном до радянського авангарду.

3. З'ясувати історико-культурну обумовленість стильових змін, визначивши ключові чинники, що спричинили перехід від декоративності модерну до аскетичного конструктивізму, а згодом – до неокласицизму та ар-деко. До таких чинників належать: політичний статус Харкова як столиці УСРР (1919–1934), що стимулював масштабне будівництво державних установ та житлових масивів у дусі «соціалістичного побуту»; ідеологічний тиск 1930-х років, який зумовив заміну авангардних форм «сталінським ампіром»; а також феномен національно-культурного відродження, що породив унікальний український модерн у творах Костянтина Жукова.

4. Оцінити сучасний стан збереження архітектурної спадщини досліджуваного періоду в умовах воєнних загроз, реконструювавши масштаби руйнувань (Держпром, Палац Праці, пошкодження понад 100 пам'яток у Харкові) та проаналізувавши потенціал громадських ініціатив з фіксації та консервації пошкоджених об'єктів. Окремим завданням є узагальнення трагічних доль архітекторів у період Великого терору (І. Претро, Г. Шольц, В. Естрович) та показ того, як репресії вплинули на подальший розвиток харківської архітектурної школи.

Реалізація цих завдань дозволить створити цілісну картину архітектурного феномену Харкова початку ХХ століття не як хаотичного нагромадження різнорідних стилів, а як логічного наслідку взаємодії глобальних мистецьких процесів, локальних соціально-політичних умов та індивідуальних творчих пошуків архітекторів. Результати дослідження можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо збереження й популяризації харківської архітектурної спадщини у повоєнний період.

4. Аналіз літератури

Формування наукової бази для дослідження архітектури Харкова початку ХХ століття відбувалося протягом тривалого періоду, однак саме у 2020–2025 роках спостерігається значне зростання кількості публікацій, присвячених цій темі. Це зумовлено кількома чинниками: 90-річчям архітектурного факультету ХНУБА, яке стимулювало історичні ретроспективи [4]; зміною статусу Харкова як столиці УСРР та його впливом на архітектуру, що стало предметом нових досліджень; а також воєнними руйнуваннями, які актуалізували проблему збереження спадщини. Особливу увагу в останні роки привернула діяльність міжнародної спільноти Docomomo International, яка у 2022 році оголосила конкурс статей про модерністський рух в Україні, більшість пропозицій надійшла від дослідників безпосередньо з України [22, 25, 28, 29, 30]. Це засвідчує високий рівень зацікавленості світової академічної спільноти харківським архітектурним авангардом.

Філософсько-культурологічні та стильові основи. Ключовим джерелом для розуміння теоретичних засад стилю модерн у Харкові є дисертаційне дослідження Г.А. Коровкіної (2020). Авторка слушно наголошує, що у формуванні харківського модерну визначальну роль відіграли нові філософські течії межі століть – ірраціоналізм та «філософія життя», які проголошували верховенство чуттєвого начала, образності над конструктивним змістом. Ця філософська основа дозволяє зрозуміти, чому в архітектурі модерну декоративність та емоційна виразність превальовали над суто утилітарними завданнями. Дослідження також показує, що історичний розвиток Харкова як потужного губернського центру, стрімке зростання промисловості та демократизація суспільного життя створили сприятливе середовище для поширення нових архітектурних віянь [14].

Важливим є аналіз впливу європейських течій модерну. Дослідження виокремлює сім основних варіантів європейського модерну (англійський, австрійський, французький,

бельгійський, скандинавський, німецький, інтернаціональний і раціональний), які поширювались спочатку в столицях Російської імперії, а згодом і в Україні. Особливе місце в Харкові посідає австрійський (віденський) модерн, що пояснюється його універсальним характером, оскільки стиль віденського сецесіону вже був результатом відбору та узагальнення ідей, запозичених з Англії та Бельгії. Творчість Отто Вагнера, який органічно поєднував новаторські прийоми модерну з монументальністю та класичною композицією, стала для харківських зодчих взірцем еволюційного переходу від еклектики до нового стилю [14].

Н. Очкурова (2024) у своїй статті «Особливості архітектури Харкова кінця XIX – початку XX ст.» підтверджує загальну тенденцію: саме невідповідність старих канонів новим технічним вимогам спонукала архітекторів до пошуку нових форм, що й призвело до розмаїття стилів [18]. Хоча стаття має переважно оглядовий характер, вона містить корисні бібліографічні посилання, зокрема на праці Ю.С. Асєєва, А. Лейбфрейда та Л.Є. Розвадовського.

Міжнародні дослідження харківського модернізму. Значний внесок у вивчення архітектурної спадщини Харкова зробили публікації в авторитетному міжнародному журналі *Docomoto Journal*, що індексується у наукометричних базах Scopus та Web of Science. Спеціальний випуск журналу (№ 70, 2024), присвячений Харкову під назвою «From Constructivism to Modernism in Kharkiv», став результатом співпраці *Docomoto International* та українського відділення. У вступній статті цього випуску У. Поттгіссер та В. Квіст (2024) зазначають, що модерна українська архітектура була домінована конструктивізмом з середини 1920-х до початку 1930-х років, причому саме Харків був епіцентром цього процесу. Статус столиці (1919–1934) призвів до престижних проєктів, серед яких всесвітньо відомий Держпром на майдані Свободи – символ конструктивізму [28].

У цьому ж випуску опубліковано низку ґрунтовних досліджень. К. Черкасова та О. Чаговець (2024) у статті «A Study of the Kharkiv Architectural Avant-garde: Challenges of Authenticity Preservation» зосередилися на проблемі збереження автентичності ранньомодерністської спадщини в умовах кризової ситуації, пов'язаної із загальним станом охорони пам'яток в Україні та під час активних бойових дій [22]. О. Ремізова (2024) у статті «Composition Methods of the Soviet Architectural Avant-garde: Svoboda Square in Kharkiv» дослідила логіку композиційного мислення митців авангарду на прикладі майдану Свободи, виявивши, що авангард як монологічна мовна система характеризується внутрішньою цілісністю, нормативністю та стабільністю образних засобів [29]. О. Дерябіна, М. Помінчук та О. Конопльова (2024) у статті «Public Buildings in the Architecture of Ukrainian Modernism: Workers' Clubs» визначили характерні особливості харківських робітничих клубів 1920–1930-х років та їхнє місце в загальній картині української модерної архітектури [25].

Продовженням цієї дослідницької програми стала стаття О. Ремізової та К. Божка (2025) «Processes of Ruinisation and Revitalisation: Kharkiv Industrial Architecture in the Modernist Era», опублікована у 74-му випуску *Docomoto Journal*. Автори простежують процеси формування, руйнації та ревіталізації індустріальної архітектури Харкова доби модернізму, наголошуючи, що російське військове вторгнення 2022–2025 років робить загрозу втрати пам'яток модерністської архітектури вельми реальною [30].

Соціально-політичні чинники та архітектурна трансформація. Одним із найважливіших напрямів сучасних досліджень є аналіз впливу столичного статусу Харкова (1919–1934) на формування його архітектурного обличчя. У статті Д.В. Новгородова (2025) переконливо доводиться, що надання місту функцій столиці УСРР зумовило інтенсивне розгортання масштабного будівництва адміністративної, житлової, культурної та промислової інфраструктури [16]. Саме в цей період конструктивізм став домінуючим стилем, а велика кількість об'єктів, зведених у цьому стилі, визначила неповторний образ міста, який зберігає свою цінність і донині. Автор зазначає, що окрім добре відомих споруд, у місті існує великий

перелік менш відомих широкому загалу будівель 1920–1930 років, виконаних у стилі конструктивізм.

Монографія К.В. Діденко (2024) «Соціально-житлові програми в архітектурі столичного Харкова» є ґрунтовним дослідженням реалізації авангардних концепцій у житловій архітектурі [9]. Авторка розглядає еволюцію архітектурно-містобудівних концепцій у переклику з західними моделями – від некритичного запозичення ідей «міста-саду» до конструювання нових функціонально-просторових моделей (житлові комбінати, соцміста) як засобів реалізації соціальної доктрини. Далі ці ідеї розвинуто у статті К. Діденко (2024) «Mono-Functional Housing and Changing Concepts in Kharkiv Residential Architecture during the Capital Period», де досліджено еволюцію житлової інфраструктури Харкова в контексті провідних західних соціальних концепцій архітектурно-містобудівної практики. Авторка звертає увагу на незаслужено забутий «монофункціональний» житловий фонд, який є невід'ємною складовою авангардної архітектури Харкова [24].

Архітектурна освіта та професійна школа. Стаття О. Буряка, Н. Хороян та Т. Куценко (2022), присвячена 90-річчю архітектурного факультету ХНУБА, досліджує основні віхи становлення Харківської архітектурної школи [4]. Автори простежують історію архітектурної освіти в Харкові від другої половини XVIII століття (згадуючи «Прибавочні класи» Харківського колегіуму, першу кафедру архітектури Харківського університету) до створення Харківського технологічного інституту та Харківського художнього інституту. Особливої уваги заслуговує теза про те, що заснування у 1930 році Харківського будівельного інституту (ХІБІ) було пов'язане з інтеграцією вищої освіти в галузеву структуру, а також простежуються зв'язки архітектурної школи ХІБІ з творчим середовищем столичного Харкова, що був однією з провідних лабораторій архітектурного модернізму [13].

Персоналії архітекторів та національний стиль. Публіцистична стаття О. Вийтеборця (2025) на медіа «Люк» пропонує доступний огляд харківського ар-нуво, пояснюючи, як цей стиль, створений як реакція мистецької спільноти на промислову революцію XIX століття, проявлявся в харківській архітектурі [5]. Авторка влучно розрізняє ар-нуво та ар-деко, використовуючи образну метафору: «Ар-нуво створили ельфи, ар-деко робили гноми». Хоча джерело не є суто академічним, воно містить цінні спостереження про візуальні особливості стилю та його прояви в Харкові.

Стаття у «Великій українській енциклопедії» [11], присвячена Костянтину Жукову та його детальна біографія на сайті Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки імені В.Г. Заболотного [12] фіксують важливий аспект досліджуваної теми – пошуки національного стилю. Жуков постає як теоретик і практик українського модерну, автор низки споруд у Харкові та на Слобожанщині. Український архітектурний модерн визначається як оригінальний архітектурний стиль, різновид модерну, в основі якого лежать народні традиції хатнього і церковного будівництва, що існував і розвивався з 1903 по 1941 роки.

Важливим ресурсом для дослідження персоналій є академічна праця В.І. Тимофієнка «Зодчі України кінця XVIII – початку XX ст.», що містить біографічні дані визначних архітекторів [20]. У книзі Є. Губкіної «Kharkiv. Architectural Guide» (2025) викладена історія міста з огляду на його архітектуру: від старого центру до нового центру з Держпромом, що втілював нову модель соціально-економічних відносин [26]. Авторка називає п'ятнадцятирічний період 1919–1934 років «золотою добою», що позначилася драматичним будівельним бумом, який перетворив Харків на легендарне модерністське місто.

Міжнародне визнання харківської архітектурної спадщини засвідчує також номінація Держпрому до списку Світової спадщини ЮНЕСКО. Як зазначено на сайті ЮНЕСКО, Держпром є першою у світі державною офісною будівлею, вирішеною в модерністських формах, та найбільшою у світі спорудою в стилі конструктивізму, що мала значний вплив на розвиток не лише української, а й світової культури та архітектури [23]. Включення Держпрому до списку Всесвітньої спадщини стане важливим кроком не лише для Харкова, а й для всієї України.

Отже, аналіз літератури засвідчує, що сучасний науковий дискурс щодо архітектури Харкова початку XX століття характеризується міждисциплінарним підходом, активним залученням філософського, соціально-політичного та історичного контексту, увагою до персоналій архітекторів, а також дедалі більшою інтеграцією у світовий академічний простір завдяки публікаціям у міжнародних рецензованих виданнях. Водночас бракує комплексних досліджень, які б системно поєднували стильовий аналіз з аналізом індивідуальної творчості архітекторів, що й визначає актуальність пропонованого дослідження.

5. Методи досліджень

Для досягнення поставленої мети та вирішення визначених завдань у роботі застосовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження, що забезпечують багатоаспектний аналіз архітектурної спадщини Харкова початку XX століття. Методологічна основа дослідження ґрунтується на поєднанні історико-генетичного, стилістичного, біографічного та порівняльного підходів, що дозволяє розкрити обумовленість стильового розмаїття персоналіями архітекторів та соціокультурними чинниками.

Історико-генетичний метод застосовано для реконструкції хронологічної послідовності архітектурних змін у Харкові протягом кінця XIX – першої третини XX століття. Цей метод дав змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між економічними, політичними та культурними подіями (індустріалізацією, залізничним будівництвом, наданням Харкову статусу столиці УСРР, репресіями 1930-х років) та зміною архітектурних стилів — від еклектики до модерну, неокласицизму, конструктивізму та ар-деко [14, 16]. Аналіз періодизації дозволив синхронізувати архітектурні процеси з загальноісторичним контекстом.

Стилістичний аналіз використано для вивчення формально-художніх особливостей архітектурних об'єктів: композиційних прийомів, декоративних елементів, пропорційних співвідношень, використаних матеріалів та конструкцій. Спираючись на класифікацію європейського модерну, запропоновану Г.А. Коровкіною [14], та визначення українського архітектурного модерну, подане у «Великій українській енциклопедії», здійснено диференціацію споруд О. Бекетова, О. Гінзбурга, Б. Корнєєнка, В. Покровського, К. Жукова, С. Серафімова та О. Молокіна за стильовою належністю. Особливу увагу приділено виявленню впливів віденського сецесіону (у творах Гінзбурга) та неоросійського стилю (у спорудах Бекетова).

Біографічний метод (або метод персоналій) є центральним для цього дослідження, оскільки саме крізь призму життєписів та творчих шляхів архітекторів розкривається своєрідність харківської архітектурної школи. Використано наративний аналіз біографічних даних, навчальних траєкторій (здобуття освіти), професійних зв'язків, участі у конкурсах та громадських об'єднаннях, а також трагічних обставин життя у період репресій. Такий підхід дозволяє пояснити індивідуальні стилістичні вподобання кожного митця та його внесок у формування архітектурного обличчя міста.

Порівняльно-типологічний метод застосовано для зіставлення творчості різних архітекторів у межах одного стильового напрямку та для виявлення спільних рис і відмінностей між стилями (еклектика vs модерн, конструктивізм vs неокласицизм). Цей метод також використано для порівняння харківського конструктивізму з європейськими аналогами (архітектура Баухаусу, нідерландська група «Де Стіл») з опорою на публікації в *Docomo Journal* [24, 29].

Іконографічний та візуальний аналіз дав змогу опрацювати значний масив історичних світлин, креслень, проєктів та поштових листівок, що зберігаються в архівах, музейних колекціях та відкритих електронних джерелах. Зіставлення історичних зображень із сучасним станом пам'яток (часто пошкоджених внаслідок воєнних дій) дозволило зафіксувати втрати та оцінити зміну автентичності об'єктів.

Метод польових досліджень (натурного обстеження) використано для фіксації сучасного стану архітектурних пам'яток, зокрема пошкоджень, спричинених російськими обстрілами 2022–2025 років. Візуальне обстеження (там, де це було безпечно та можливо) та аналіз відкритих фотофіксацій дозволили верифікувати дані про руйнування Держпрому, Палацу Праці та інших об'єктів, про які повідомляється у звітах робочої групи «Харків, що манить» та міжнародних організаціях.

Системний аналіз використано на завершальному етапі для інтеграції отриманих даних у цілісне уявлення про харківську архітектурну спадщину як про складне, динамічне явище, що поєднує стилістичне розмаїття, персоналістичну визначеність та історико-культурну обумовленість. Це дозволило сформулювати висновки про роль кожного архітектора та обґрунтувати рекомендації щодо збереження та популяризації спадщини.

Комплексне застосування зазначених методів забезпечує валідність та репрезентативність результатів дослідження, а також його відповідність сучасним стандартам академічної архітектурної та мистецтвознавчої науки.

6. Результати досліджень

Передумови: Харків на зламі століть (кінець XIX – 1900-ті).

Злам XIX–XX століть став для Харкова періодом безпрецедентного економічного піднесення та архітектурної трансформації, які заклали фундамент для формування його неповторного образу. Стрімке зростання міста було зумовлене низкою взаємопов'язаних чинників: географічним положенням на перетині торговельних шляхів, близькістю до паливно-металургійної бази Донбасу та Криворіжжя, а також динамічним розвитком залізничного транспорту [16]. Історичне ядро Харкова, сформоване за регулярним планом кінця XVIII століття, стрімко обростало новими кварталами, а провідну роль у цьому процесі відігравала архітектурна школа, що виникла при Харківському технологічному інституті [13].

Після скасування кріпацтва в Російській імперії Харків почав зростати як великий промисловий центр, що визначалось розвитком кам'яновугільної та залізничної промисловості Донбасу і Криворіжжя, будівництвом залізниць та збільшенням попиту на машини в сільському господарстві, яке ставало на шлях капіталістичного розвитку. Ключову роль у цьому процесі відіграло залізничне будівництво. У другій половині XIX століття залізниця стала ключовим фактором модернізації Харківської губернії, сприяючи зростанню промисловості, розвитку міст та інтеграції в загальноросійську й міжнародну економіку. Поява й розширення залізничних ліній (зокрема Курсько-Харківсько-Азовської, Харківсько-Миколаївської, Лозово-Севастопольської та інших) сприяла залученню інвестицій, розвитку заводів та підприємств важкої й харчової промисловості [16].

Наслідком цього було стрімке зростання промисловості міста. Швидкими темпами зростали машинобудування і металообробка: якщо в цілому число фабрик і заводів у Харкові з 1871 по 1899 роки зросло з 79 до 259, тобто більш як утричі, то кількість машинобудівних і металообробних - з 12 до 59, або майже в п'ятеро. Первістком великої промисловості в Харкові був завод сільськогосподарського машинобудування Гельферіх-Саде, збудований іноземним акціонерним товариством на Кінній площі. У 1882 році він дав перші сільськогосподарські машини. У 1897 році почав працювати Харківський паровозобудівний завод. До 1917 року в Харкові вже було понад 150 підприємств, серед яких близько 10 великих, що вже тоді були широко відомі в країні, зокрема паровозобудівний, завод сільськогосподарських машин і знарядь, завод ВЕК, машинобудівні заводи фон Дітмара та Шиманського. Таким чином, Харків наприкінці XIX століття перетворився на один із найпотужніших промислових центрів України та всієї Російської імперії [16].

Залізничне будівництво та промисловий бум стали головними чинниками, що спричинили урбанізаційні процеси. Населення Харкова стрімко зростало: якщо на початку XIX століття в місті мешкало близько 30 тисяч осіб, то до кінця століття ця цифра перевищила 170 тисяч, а

на початку XX століття сягнула 250 тисяч. Це вимагало розширення міської території, будівництва нових житлових кварталів, громадських споруд та інженерної інфраструктури. Архітектура мала відповідати новим вимогам: застаріла одноповерхова забудова поступалася місцем багатоповерховим прибутковим будинкам, особнякам заможних промисловців і купців, а також громадським будівлям — банкам, навчальним закладам, лікарням, театрам. Потреба в кваліфікованих архітекторах стала надзвичайно гострою.

Архітектурна освіта: Харківський технологічний інститут та зародження професійної школи. У 1885 році в Харкові було засновано Харківський практичний технологічний інститут (сучасний Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») [13]. Це був другий технологічний інститут в Україні після Львівської технічної академії (1844) і перший подібний заклад у Східній Україні. Інститут швидко став головним осередком підготовки інженерних кадрів, зокрема архітекторів [4], для всього регіону.

Викладацький склад інституту формувався з кращих спеціалістів. Серед перших викладачів були такі відомі вчені, як академік Микола Миколайович Бекетов (1827–1911), який читав курс хімії ще в 1886/87 навчальному році, та його син Олексій Миколайович Бекетов (1862–1941), який з 1890 року викладав історію архітектури та будівельне мистецтво. Саме Олексій Бекетов, який отримав архітектурну освіту в Санкт-Петербурзькій Імператорській академії мистецтв (1882–1888), згодом став професором Харківського технологічного інституту (з 1898 року) і заснував власну архітектурну школу [15].

Окрім О.М. Бекетова, в інституті викладали інші відомі архітектори та інженери: Ф.І. Шустер, А.К. Шмідт, В.Х. Немкін та інші. Їхні зусилля були спрямовані на те, щоб випускники інституту не лише володіли глибокими теоретичними знаннями, але й мали практичні навички, необхідні для роботи в умовах стрімкого промислового та містобудівного розвитку Харкова [4].

Важливим напрямком діяльності інституту було також наукове та методичне забезпечення архітектурної освіти. Викладачі активно працювали над створенням підручників, посібників та методичних розробок. Вони також брали участь у професійних об'єднаннях, зокрема в Південно-Російському товаристві технологів, заснованому за ініціативою викладачів технологічного інституту, що відіграло важливу роль у розвитку промисловості країни [13].

Таким чином, Харківський технологічний інститут став не лише центром інженерної освіти, а й осередком формування архітектурної школи, яка визначила обличчя міста на довгі десятиліття. Його випускники та викладачі створили значну частину тих споруд, які й донині прикрашають Харків і є взірцями архітектурної майстерності.

Економічний бум кінця XIX століття, спричинений стрімким розвитком промисловості, торгівлі та залізничного транспорту, створив сприятливі умови для масштабного будівництва в Харкові. Це, своєю чергою, викликало потребу в кваліфікованих архітекторах та інженерах-будівельниках, яких готував Харківський технологічний інститут. Саме в цьому поєднанні економічних передумов та освітніх інституцій криється відповідь на питання, чому Харків на зламі століть став не лише промисловим, але й архітектурним центром, де виникла неповторна школа зодчества, яка залишила яскравий слід в історії української архітектури.

Майстри пізньої еkleктики та цегляного стилю: Олексій Бекетов. Однією з найяскравіших постатей в історії харківської архітектури початку XX століття є Олексій Миколайович Бекетов - академік архітектури, професор, педагог, чия творчість стала своєрідним містком між академічною традицією XIX століття та новаторськими пошуками модерну [17]. Народившись 1862 року у Харкові, в родині видатного хіміка Миколи Бекетова, він здобув блискучу освіту в Санкт-Петербурзькій Імператорській академії мистецтв (1882–1888), де його вчителями були Р.А. Гедике, А.І. Кракау та Д.І. Грім. У 1894 році за проєкт бібліотеки на півтора мільйона томів Олексія Бекетова було удостоєно звання академіка архітектури з обранням до числа дійсних членів Академії [15].

Повернувшись до Харкова після завершення навчання, О. Бекетов присвятив рідному місту своє життя та талант. У творчому доробку архітектора особливе місце займають проекти, що репрезентують різні стильові напрями. Звернення до історизму та подальший перехід до модерну втілювалися у спорудах, які сьогодні є справжніми перлинами Харкова. Як зразок історичних стилізацій у творчості Бекетова варто розглянути Харківську громадську бібліотеку, зведену в 1899–1901 роках у провулку Короленка, 18. Це був перший в історії Харкова спеціалізований публічний бібліотечний будинок, зведений за проектом Бекетова, який виконав роботу безкоштовно. Архітектурне вирішення споруди виконане у стилі неоренесанс - одного з найпопулярніших напрямів історизму, що характеризується монументальністю, симетрією та багатим декором. Симетрична композиція з виразним центральним входом, ліпнина на фасаді, виконана за ескізами самого Бекетова, створюють парадний образ науково-просвітницької установи. Проте, попри зовнішню традиційність, у проекті впроваджувалися й новаторські технічні рішення: зокрема, металеві конструкції книгосховища, що забезпечували надійність та довговічність споруди. Таким чином, цей проект демонструє вдалий синтез класичних архітектурних форм з новітніми для того часу будівельними технологіями.

В іншому ключі вирішена будівля Волзько-Камського банку, зведена на замовлення однойменної фінансової установи в 1906–1908 роках на майдані Конституції, 24. Ця споруда є блискучим зразком архітектури модерну - стилю, що прийшов на зміну історизму на початку ХХ століття. На відміну від симетричної бібліотеки, фасад банку вирізняється асиметрією, раціональністю форм та сміливим поєднанням різних матеріалів: гладкої штукатурки та грубо обробленого граніту. Величний центральний фасад, розташований вздовж червоної лінії забудови, вирізняється напівкруглими еркерами, що надають динамічності всьому об'єму. У його пластичному декорі Бекетов використав скульптурні зображення атлантів та міфічних маскаронів, які надають споруді монументальності. Застосування великих вітринних отворів дозволило максимально освітити внутрішні приміщення, а використання металевих конструкцій свідчило про прагнення архітектора до функціональності й технічного прогресу.

Епоха модерну: рафіновані форми та символізм. На початку ХХ століття харківська архітектура переживала справжній розквіт, який значною мірою визначався творчістю архітекторів, що працювали у руслі європейського модерну. Серед них особливе місце посідають Олександр Маркович Гінзбург та Борис Миколайович Корнєєнко, чиї твори стали невід'ємною частиною архітектурного обличчя міста.

Олександр Гінзбург (1876–1949): віденський та північний модерн. Олександр Маркович Гінзбург народився 4 липня 1876 року в Слов'янську Харківської губернії (нині Донецької області). Здобувши блискучу освіту на фізико-математичному факультеті Харківського університету (1898) та в Харківському технологічному інституті (1903), він став одним із найосвіченіших та найпрогресивніших архітекторів свого часу. Значний вплив на формування його творчого методу справили подорожі Європою, де він вивчав сучасні будівельні технології та архітектурні стилі. У 1905 році Гінзбург збудував власний будинок у провулку Грабовського, № 4 (у співавторстві з архітектором І.І. Загоскіним), де відкрив будівельну контору «Залізобетон», започаткувавши використання цього прогресивного матеріалу в харківському будівництві [6, 7]. Загалом за його проектами зведено 125 будівель у різних містах, зокрема 18 із них внесено до списків пам'яток архітектури Харкова [20].

Серед найяскравіших творів Гінзбурга, виконаних у стилі модерн, прибуткові та житлові будинки на центральних вулицях Харкова: Сумській, Пушкінській (нині Сковороди), Коцарській, Римарській, Чернишевській тощо. Дохідний будинок з химерами за адресою вул. Чернишевська, 79, зведений у 1912-1914 роках, став одним із найяскравіших зразків декоративного модерну в Харкові. Це цегляна будівля, оздоблена скульптурним декором на міфологічні та мисливські сюжети. Проект будинку у стилі модерн з домішкою англійської неоготики та скульптурними зображеннями химер («дивних створінь») став справжньою окрасою Харкова. Дослідники архітектури відзначають багатогранну творчу діяльність цього

інженера-архітектора, яка стала взірцем наукової та практичної діяльності для наступних поколінь зодчих міста [27].

Надзвичайно плідною була діяльність О. Гінзбурга в галузі громадської архітектури. У 1909-1912 роках він збудував на кошти, пожертвовані тютюновим фабрикантом П. Бурасом, будинок Єврейського благодійного товариства на вулиці Мельникова, 12. У цьому будинку у стилі модерн сьогодні розміщується Національна фармацевтична академія. Крім того, Гінзбург створив топографічний план Харкова (1916, спільно із землеміром Н. Жаврідом), який є важливим джерелом для вивчення історичної топографії міста. Після жовтневого перевороту 1917 року архітектор розорився, втративши власне проєктне бюро та більшість замовлень. Перебуваючи в Ростові-на-Дону (1922-1924), займався викладанням, а після повернення до Харкова зосередився на реконструкції промислових підприємств Донбасу [20].

Лише у 2024 році Харківська міська рада належно вшанувала пам'ять визначного архітектора, перейменувавши вулицю Жилярді на честь Олександра Гінзбурга. Вулиця Архітектора Гінзбурга, хоч і невелика, є важливою магістраллю, яка поєднує Салтівку з центром міста.

Борис Корнієнко (1882–1965): функціоналізм раннього модерну. Борис Миколайович Корнієнко народився 1871 року в Єлисаветграді (нині Кропивницький). Закінчивши 1893 року Санкт-Петербурзький інститут цивільних інженерів, він розпочав творчу кар'єру як помічник архітекторів Г. Шторха та А. Шпигеля при будівництві клінічного комплексу у Харкові. З 1899 по 1912 рік Б. Корнієнко обіймав посаду міського архітектора Харкова, а з 1912 року працював у будівельному відділенні Харківського губернського правління [20]. У своїй творчості він використовував форми неobaroco, неоготики, національного історизму та українського модерну, що засвідчує широкий діапазон його архітектурних уподобань.

Споруда кінотеатру «Боммер» на вулиці Полтавський Шлях, 6, належить до найбільш знакових і водночас найменш досліджених з архітектурної точки зору пам'яток Харкова. Зведена 1908 року як перший у місті спеціалізований кінозал, вона започаткувала новий тип громадської будівлі в історії міста та всієї Східної Європи. Відсутність розгорнутого архітектурного аналізу цієї споруди зумовлена як браком архівних матеріалів, так і суттєвою трансформацією її зовнішнього вигляду впродовж XX століття.

Проєкт двоповерхової будівлі виконав Борис Миколайович Корнієнко (1871–1916), який на той час обіймав посаду міського архітектора Харкова (1899–1912). Джерела вказують, що споруду було зведено у стилі модерн (ар-нуво), із застосуванням багатої архітектурної пластики фасаду, що включала еркери, лоджії та майоліковий фриз. Ключовою особливістю проєкту було його функціональне призначення - це була перша в Харкові будівля, створена виключно як стаціонарний кінотеатр, а не переобладнана з іншого приміщення. Попри стильове визначення, архітектурний ансамбль вирізнявся камерністю: порівняно з сусідніми спорудами на Полтавському Шляху, будівля виглядала доволі мініатюрно. Первісне планування передбачало на першому поверсі глядацьку залу на 380–400 місць, а на другому - просторе фойє, де публіку розважав оркестр. На жаль, детальна інформація про первинне композиційне вирішення фасаду, його пропорції, ритм та конкретні декоративні елементи в сучасній науковій літературі практично відсутня.

Споруда має довгу і складну історію, яка суттєво вплинула на її зовнішній вигляд. Заснована французькими підданими братами Боммер, вона пережила націоналізацію, майже річне закриття після Жовтневого перевороту (коли тут працювало кабаре), Другу світову війну та кілька радянських перейменувань (від «Кінотеатру №5» до «Кінотеатру імені Карла Маркса» та «імені Дзержинського»). У 2003 році закладу було повернуто історичну назву «Боммер». У 1951 році приміщення зазнало суттєвої реконструкції: у фойє на другому поверсі було облаштовано другий глядацький зал, місткістю близько 280 місць. Сьогодні будівля має статус об'єкта культурної спадщини, проте її автентичний вигляд значно втрачено. Фасад приховують несанкціоновані вивіски та невелике панно із зображенням фасаду, через що

споруду легко не помітити. Історичний інтер'єр (фойє з розкошами початку ХХ століття) зберігся виключно на чорно-білих світлинах.

Крім кінотеатру «Ампір», Корнєєнко спроектував низку інших видатних споруд у Харкові: готель «Метрополь» Шустова (на жаль, зруйнований під час Другої світової війни), Торгову школу Товариства приказчиків на вулиці Мар'їнській, 12/14, прибуткові будинки у Класичному провулку та на вулиці Миколаївській (нині Короленка), ломбард на Університетській вулиці, цирк-театр «Муссурі» та Селянський будинок на Павлівській площі [20].

Особливо важливим є внесок Б. Корнієнка в розвиток так званого «українського модерну» — стильового напрямку, який намагався поєднати європейські модернові форми з елементами української народної архітектури. Хоча більшість його споруд не збереглася до наших днів, ті, що залишилися, свідчать про високий фаховий рівень та творчу сміливість цього архітектора.

Неокласицизм і ретроспективізм (1910-ті), У 1910-х роках на зміну захопленню вишуканими формами модерну поступово приходить інтерес до класичної спадщини. Неокласицизм став своєрідною реакцією на надмірну декоративність модерну, пропонуючи звернення до вічних цінностей античності та ренесансу - порядку, симетрії, монументальності. Цей стильовий напрям знайшов яскраве втілення у творчості низки харківських архітекторів, серед яких особливе місце посідають Володимир Покровський та Костянтин Жуков.

Володимир Покровський (1871–1931): звернення до класицизму та ампіру. Володимир Миколайович Покровський народився 1864 року в Кам'янці-Подільському. Після закінчення Санкт-Петербурзької Імператорської академії мистецтв у 1888 році із золотою медаллю він певний час працював у Варшаві, де обіймав посаду архітектора Варшавсько-Холмської єпархії. Після революційних подій 1905 року через загрозу безпеці своєї родини був змушений залишити Варшаву. У 1906 році В. Покровський звернувся до харківського архієпископа Арсенія і отримав посаду єпархіального архітектора Харківської єпархії, яку обіймав до 1917 року. У цей період він спорудив та перебудував низку храмів у Харкові та на Харківщині, зокрема церкви Казанської Божої Матері, Олександрівсько-Невську, Трьохсвятительську та інші.

Покровський також активно працював у царині цивільної архітектури. Серед реалізованих проєктів у Харкові - магазин Жирардовської мануфактури на вулиці Університетській, №10 (1889, реконструкція з В. Немкіним), готель на вулиці Різдвяній, №7, Єпархіальний музей старожитностей на вулиці Мистецтв, №4 (обидва — 1912), а також приватна жіноча гімназія (так званий «будинок з химерами») на вулиці Чернишевській, №79 (1914). В останні роки життя Покровський викладав у Харківському технологічному інституті та Харківському художньому училищі (1917–1924), передаючи свій досвід наступним поколінням. Помер Володимир Миколайович Покровський 4 квітня 1924 року в Харкові, залишивши по собі багату архітектурну спадщину, що поєднує найкращі досягнення модерну та неокласицизму [19].

Костянтин Жуков (1873–1940): раціональний неокласицизм. Костянтин Миколайович Жуков народився 1873 року у Харкові. Закінчивши Московське училище живопису, скульптури та архітектури (тепер Московський архітектурний інститут) у 1897 році, він спочатку працював викладачем у Пензенському художньому училищі, а в 1899 році здійснив подорож до Італії, Німеччини, Франції та Швейцарії з освітньою метою. Під час цієї поїздки він вивчав європейську архітектуру, що значно вплинуло на формування його творчого методу. У 1909 році К. Жуков переїхав до Харкова, де працював архітектором міської управи та долучився до проєктування будівлі місцевого реального училища. Від 1910 року він був активним членом Українського художньо-архітектурного відділу Харківського літературно-художнього гуртка під керівництвом відомого художника Сергія Васильківського [12]. Саме під впливом гуртка К. Жуков захопився українським народним мистецтвом та архітектурою, що спонукало його до пошуків національного стилю.

К. Жуков спроектував чимало споруд у Харкові та на Слобожанщині: земську школу (1912–1914), музей (1914), житлові будинки (1912–1916) у Вовчанську, дачу Куліжанського в

селі Померки (нині у складі Харкова), а також будинки О'Гон і Базькевича у Кобеляках (1914). Він був одним з провідних майстрів неукраїнського стилю (українського модерну) і брав участь у конкурсі на проєкт надгробка на могилі Миколи Лисенка у Києві (1913, 2-а премія). Як архітектор, він вільно використовував різні стилі, включаючи архітектурний модернізм, необароко, конструктивізм та український архітектурний модерн [12].

Після встановлення радянської влади Жуков понад десять років викладав у Харківському художньому інституті, де передавав молоді знання з архітектурного проєктування та графіки [11]. Доля Костянтина Миколайовича Жукова трагічно обірвалася 7 березня 1940 року в Харкові за обставин навмисного вбивства.

Головний фасад Харківського художнього училища, зведений у 1913–1914 роках за проєктом Костянтина Жукова на конкурсній основі, вважається найвизначнішою спорудою модернового Харкова та шедевром українського національного стилю в архітектурі. Це триповерхова будівля, розташована на вулиці Мистецтв, 8. Архітектурне вирішення будівлі є яскравим зразком українського архітектурного модерну (неукраїнського стилю), який виник на початку XX століття, поєднуючи народні традиції українського хатнього і церковного будівництва з новаторством європейського модерну. Композиція фасаду будується на драматичній динаміці: могутні бічні башти «натиснули на середню частину будівлі з обох боків, змусивши її з напругою вигнутись, немов лук, і виштовхнути вперед, як стрілу, вхідний портик, котрий впинається в простір майдану». Саме цей напружений, експресіоністичний характер споріднює будівлю К. Жукова з кращими зразками європейської архітектури того часу.

Фасади виконано з червоної цегли та прикрашено вишуканою синьою майолікою, що створює соковитий і виразний колірний контраст. Серед інших характерних елементів стилю, які тут застосовано: розлогі скатні дахи, вкриті черепицею, шестикутний вхідний портик, а також орнаментальні прикраси, зокрема напис назви закладу на центральному майоліковому фризі. У будівлі також помітний вплив конструктивізму, що виражається в еркерних конструкціях та стрічковому заскленні сходових кліток.

Внутрішнє планування підпорядковане функціональним вимогам навчального закладу: величезні вікна забезпечують аудиторії необхідним природним освітленням, а хол на другому поверсі має скління у даху. На першому поверсі панував атріумний простір з величезним вікном, яке освітлювало його. Споруда стала не лише архітектурною перлиною, але й осередком національного культурного відродження, зберігши освітню функцію донині та тісно пов'язавши минуле та сучасність Харкова.

Авангард та конструктивізм (1920–1930-ті). Період 1920–1930-х років став для Харкова часом радикального архітектурного переосмислення, коли місто, виконуючи функції столиці Української СРР (1919–1934), перетворилося на головний майданчик радянського архітектурного експерименту. Саме тут, на перетині політичних амбіцій нового режиму та творчих пошуків авангардних архітекторів, народився конструктивізм – стиль, що заперечував декоративність модерну та проголошував функціональність, простоту форм і правдивість матеріалів. Одною з центральних постатей цього періоду став архітектор Олександр Георгійович Молокін, чия творчість, позначена впливами модерну та конструктивізму, визначила архітектурний образ столичного Харкова.

Сергій Серафімов (1878–1939) та Самуїл Кравець: Держпром – символ харківського авангарду. Найвеличнішим досягненням конструктивізму в Україні та, без перебільшення, однією з найвизначніших пам'яток світової архітектури став Держпром (Будинок Державної промисловості) — адміністративна будівля, розташована на майдані Свободи в Харкові. Збудований у 1925–1928 роках як офісний центр для розміщення трестів, що керували промисловістю УРСР, він став першим радянським хмарочосом і на момент завершення будівництва був найвищою будівлею в СРСР. Держпром був однією з небагатьох показових споруд, спроектованих у той час, коли Харків був столицею Української РСР. Авторами цього унікального проєкту стали архітектори Сергій Савич Серафімов (14 жовтня 1878 – 21

листопада 1939), Самуїл Миронович Кравець та Марк Фельгер. У конкурсі, оголошеному 5 травня 1925 року, взяли участь 19 проєктів, але перемогу здобула саме робота Серафимова, Кравця та Фельгера.

Композиційно Держпром складається з трьох об'ємів у формі літери «Н», з'єднаних переходами, що утворюють єдиний комплекс. Головна інноваційність Держпрому полягала у використанні монолітного залізобетонного каркасу та стрічкового скління, що було новаторством у світовій архітектурі. Силует будівлі, що динамічно наростає від країв до центру, став символом революційного пориву та технологічного прогресу. Важливо зазначити, що сам Сергій Серафимов, хоч і вважав Держпром цікавою роботою, більш вдалим вважав Будинок проєктів (1928–1935), виконаний ним спільно з М. Зандберг-Серафимовою. Серафимов залишив помітний слід в історії харківської архітектури, працюючи в стилях неокласицизму та конструктивізму [26, 28].

Олександр Молокін (1880–1951): українське ар-деко та неоконструктивізм. Олександр Георгійович Молокін народився 24 серпня 1880 року у Вільнюсі. Здобувши освіту в Петербурзькому інституті цивільних інженерів (1910), він розпочав свою кар'єру в Харкові, де обіймав посаду головного архітектора міста з 1914 по 1921 рік. З 1914 року О. Молокін викладав у Харківському технологічному інституті, а з 1930 року став професором новоствореного Харківського інженерно-будівельного інституту, де завідував кафедрою архітектурного проєктування і навіть був деканом архітектурного факультету. Його авторитет був настільки високим, що в 1936 році його обрали почесним членом-кореспондентом Королівського товариства британських архітекторів.

Творчість Олександра Молокіна є унікальним явищем в історії української архітектури. Почавши з проєктів у стилі модерн (будівля Селянського поземельного банку на вулиці Алчевських, 29, 1912–1914), він згодом став одним із провідних майстрів конструктивізму та неоконструктивізму. Його архітектурна мова поєднувала раціональність конструктивістських форм з елементами українського ар-деко - стильового напрямку, який виник на межі 1920-х і 1930-х років як спроба пом'якшити аскетизм конструктивізму зверненням до геометризованого орнаменту, національних мотивів та якісних матеріалів [1].

Серед найвідоміших творів О. Молокіна у Харкові - Будинок Держстраху УРСР на вулиці Сумській, 40 (1925–1927, у співавторстві з Р. Іконніковим та Є. Лимарем) - одна з перших споруд, що засвідчила перехід до конструктивізму в харківській архітектурі.

Комплекс «Червоний промисловець» (проспект Незалежності, 5) - багатоквартирний житловий будинок, зведений у 1930 році. Це один із найяскравіших зразків неоконструктивізму у Харкові, де раціоналізм конструктивістської форми поєднується з багатим пластичним декором. Гігантські вікна, що займають значну частину фасадів, мають не лише функціональне значення (максимальне освітлення), а й стають важливим художнім елементом, підкреслюючи горизонтальний ритм будівлі. Геометричний орнамент, виконаний у цеглі, - характерна риса ар-деко, яка надає будівлі вишуканості та респектабельності. Цей комплекс, поряд з іншими соціально-житловими програмами, такими як «Червоний табачник», «Червоний хімік», «Червоний книжник» та «Новий побут», став частиною масштабного будівництва, що розгорнулося в Харкові наприкінці 1920-х на початку 1930-х років [21]. Саме завдяки таким проєктам і відбувалося формування нового радянського способу життя.

О. Молокін також створив проєкти гуртожитку «Гігант» Харківського політехнічного інституту, клубу Спілки друкарів (1925–1926), а також клубу Працівників зв'язку (1926–1927) та багатьох інших споруд.

Помер Олександр Георгійович Молокін 23 січня 1951 року в Харкові. Спадщина цього архітектора, яка охоплює понад чотири десятиліття творчої праці, є унікальним документом еволюції української архітектури від модерну до конструктивізму та неоконструктивізму. Саме його будівлі, поряд з Держпромом, сформували архітектурне обличчя Харкова як столиці українського авангарду.

Доля архітекторів та збереження спадщини. Драматизм архітектурної історії Харкова першої половини ХХ століття полягає не лише у величї створених споруд, а й у трагічних долях їхніх творців. Сталінські репресії 1930-х років, що стали частиною політики «Великого терору» (1937–1938), не оминули архітекторів, чий імена були невід’ємною частиною харківської архітектурної школи. Майстри, які формували архітектурний образ Харкова, зазнали переслідувань, втрати роботи та навіть фізичного знищення [20].

Короткі нотатки про репресії 1930-х. Однією з найбільш промовистих і трагічних історій є доля архітектора Іполіта Претро (розстріляний 1937 року), який створив проєкт знаменитого Палацу Праці. Як зазначають джерела, «сталінські репресії не оминули й архітектора Претро - доля митця склалася трагічно: 1937 року його розстріляла радянська влада». Його будівля, що стала важливою пам’яткою конструктивізму, згодом була майже зруйнована під час війни, але вистояла, ставши символом незламності міста. Трагічною була доля Олександра Молокіна, якого безпідставно звинуватили в шпигунстві. Хоча його діяльність у 1930-ті роки була під постійним ідеологічним тиском, Молокіну вдалося уникнути найгіршого - професора перевели до Тбілісі, де він продовжив викладацьку діяльність. Безпосередньо до трагедій Великого терору можна віднести і долю архітектора Густава Карловича Шольца, розстріляного 12 травня 1939 року. Його звинуватили в нібито неякісно виконаних проєктах, що стало формальним приводом для репресій. Жертвою нацистського терору став архітектор Віктор Абрамович Естрович, страчений у Дробицькому яру в грудні 1941 року. Він був розстріляний фашистами разом із дружиною за єврейським походженням. Ці факти заслуговують та окреме детальне дослідження.

Робота з історико-культурним контекстом в умовах стилістичного розмаїття архітектури Харкова. Архітектура Харкова початку ХХ століття являє собою унікальне явище, що поєднує різноманітні стилістичні напрями - від пізньої еклектики та модерну через неокласицизм до конструктивізму й ар-деко. Таке розмаїття, яке дослідники характеризують як «місто контрастів», є не хаотичним нагромадженням форм, а логічним наслідком складної взаємодії глобальних мистецьких процесів, локальних соціально-політичних умов та індивідуальних творчих пошуків архітекторів. Г. Коровкіна слушно зауважує, що модерн «проявив себе як стиль регіональних інтерпретацій» [14], що простежується в різних назвах у різних регіонах і зрозумілих тільки там елементах декору. І це стосується й інших стилів, що знайшли відображення в архітектурі Харкова початку ХХ століття. Відродження української культури є неможливим без всебічного вивчення її матеріальної складової - архітектури, яка виступає найбільш наочною репрезентацією історико-культурного контексту своєї епохи.

Проблема роботи з історико-культурним контекстом в умовах стилістичного розмаїття набуває особливої гостроти у період воєнної загрози. Відновлення архітектурної спадщини міста стало одним з пріоритетних завдань, що вимагає не лише інженерних та фінансових ресурсів, але й концептуального переосмислення підходів до збереження багатогранної спадщини.

Фундаментальною теоретичною рамкою для роботи з історико-культурним контекстом у різноманітному архітектурному середовищі є Рекомендація ЮНЕСКО щодо Історичного міського ландшафту (Historic Urban Landscape, HUL), ухвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО 10 листопада 2011 року [32]. Цей підхід долає вузьке розуміння спадщини як сукупності окремих пам’яток, зосереджуючись на всьому людському середовищі з усіма його матеріальними та нематеріальними якостями. Концепція HUL базується на визнанні та ідентифікації нашарування різних цінностей - природних і культурних, матеріальних і нематеріальних — присутніх у будь-якому місті.

Для Харкова, архітектурний розвиток якого протягом кількох десятиліть зафіксував зміну кількох стильових парадигм, цей підхід є особливо релевантним. Згідно з HUL, історичне міське середовище розуміється як «результат історичного нашарування культурних та природних цінностей та атрибутів». Кожен стильовий шар - від модерну Олександра Гінзбурга до конструктивізму Держпрому - є невід’ємною частиною цілісного культурного палімпсесту,

в якому пізніші нашарування не скасовують, а доповнюють попередні. Як зазначають дослідники, мета такого підходу - «поважати та відзначати різноманітність ресурсів спадщини та культурних традицій».

Практичним інструментом впровадження підходу HUL є культурне картографування - методологія, що робить видимими просторові зв'язки, забудовані форми, культурні ресурси та практики, які роблять історичні міста унікальними [33]. Для Харкова створення детальної карти історико-культурного контексту з виділенням зон різної стильової належності (еклектика, модерн, конструктивізм) може стати основою для інформованого прийняття рішень щодо реставрації та нової забудови.

Попри всю значущість загальних стильових тенденцій, архітектура Харкова початку ХХ століття постає насамперед як поле індивідуальних творчих зусиль. Саме персоналії архітекторів виступають головними реалізаторами історико-культурного контексту, переломлюючи загальні тенденції через власну освіту, світогляд та художню манеру.

Спадщина Олексія Бекетова демонструє широкий діапазон стилів. Його творчість відображає перехідний період в історії української архітектури, коли академічна освіта (Бекетов закінчив Санкт-Петербурзьку академію мистецтв) синтезувалася з новими європейськими віяннями. Олександр Гінзбург, інженер-будівельник за освітою, першим у Харкові почав застосовувати залізобетон. Його творчість уособлює синтез технологічного прогресу та декоративної вишуканості. Костянтин Жуков представляє особливий напрям - український архітектурний модерн. Навчаючись у Московському училищі живопису, скульптури та архітектури та здійснивши подорож Європою, він створив самотутній стиль, поєднавши європейський модерн з традиціями української народної архітектури. Фасад Харківського художнього училища, виконаний в українському стилі, став маніфестом національного відродження в архітектурі. Його творчість засвідчує, що пошуки національної ідентичності в архітектурі Харкова були не другорядним епізодом, а вагомим складовим загального процесу стильового розмаїття. Нарешті, Сергій Серафимов як співавтор Держпрому втілює конструктивістський авангард - стиль, що заперечував будь-яку декоративність, проголошуючи функціональність та правдивість матеріалів. Його творчість стала реакцією на надмірну орнаментальність модерну, відобразивши кардинальну зміну соціально-політичного контексту - перетворення Харкова на столицю УСРР у 1919–1934 роках.

Методологія роботи з такою спадщиною у контексті сучасного міського середовища повинна враховувати ряд викликів. Перший виклик полягає у визначенні пріоритетності відновлення об'єктів різних стилів. Це питання потребує вироблення чітких критеріїв - хронологічних, типологічних та мистецтвознавчих, і розуміння того, що історико-культурний контекст міста створюється саме за рахунок різнопланової забудови.

Другий виклик пов'язаний з проблемою автентичності. Як наголошується у дослідженнях, іноді після реставраційних робіт пам'ятка архітектури втрачає свій статус, а чимало харківських архітекторів та громадських діячів виступають проти такої «реставрації», що фактично є руйнацією. Відновлення автентичних декоративних елементів, характерних для різних стилів - від орнаментального модерну до геометризованого ар-деко, - потребує спеціалізованих знань, архівних пошуків та фінансових ресурсів.

Третій виклик стосується інтеграції спадщини у нове міське середовище. Післявоєнне відновлення Харкова, яке вже почало обговорюватися з міжнародними партнерами, зокрема з Фондом Нормана Фостера, відкриває можливість для переосмислення відносин між історичною забудовою та новим будівництвом. Г. Коровкіна підкреслює, що реновація забезпечує можливість покращити загальні технічні характеристики будівлі, але важливо «впроваджувати сучасні функціональні рішення без компрометації історичної цінності будівель» [14]. Нове будівництво в історичному середовищі має вступати в діалог з існуючими стилями, не наслідуючи їх, а переосмислюючи їхню пластику, ритми та пропорції сучасною архітектурною мовою.

Актуальні виклики зумовлюють необхідність комплексної стратегії роботи з історико-культурним контекстом Харкова, яка має ґрунтуватися на трьох основних принципах: документування, консервація та адаптація. Актуальними є:

- створення повної цифрової документації спадщини - у Харкові розпочато роботу над створенням 3D-моделі Держпрому, необхідно розширити цю практику на всі стильові шари міської архітектури - від будівель Бекетова до пам'яток конструктивізму;

- консервація як тимчасовий захід - експерти наголошують, що в умовах продовження загрози руйнування першочерговими мають бути аварійна консервація, укріплення конструкцій та укриття будівель; лише після завершення бойових дій можна переходити до повноцінної реставрації;

- створення мультидисциплінарних комісій зі збереження спадщини: варто переходити до системної роботи - створення комісій або органів при міській раді за участю представників різних гілок влади, архітекторів, реставраторів та громадських активістів.

Крім того, важливою є міжнародна співпраця, що дає можливість залучати нові технології, отримувати технічну і фінансову підтримку від світової спільноти.

7. Перспективи подальшого розвитку досліджень

Дослідження архітектурної спадщини Харкова початку XX століття перебуває в стані активного розвитку, що відкриває широкі перспективи для подальших наукових пошуків. Ця тема, завдяки багатству проблематики, є надзвичайно актуальною. Серед ключових напрямів майбутніх досліджень можна виокремити три головних блоки.

Перш за все, пріоритетним залишається поглиблений аналіз персоналій архітекторів. Хоча творчість багатьох майстрів уже була предметом вивчення, постаті інших, таких як Іполіт Претро, Густав Шольц чи Віктор Естрович, залишаються недостатньо дослідженими. Подальші студії мають бути спрямовані на архівні розшуки, атрибуцію маловідомих споруд та аналіз міжособистісних і професійних зв'язків у архітектурному середовищі Харкова, що дозволить створити більш повну картину розвитку місцевої школи.

Другим важливим напрямом є інвентаризація, документування та оцифрування об'єктів спадщини. В умовах постійної загрози руйнувань внаслідок військових дій, а також через необхідність фіксації втрат, критичного значення набуває створення вичерпних цифрових баз даних та 3D-моделей пам'яток, їхніх фасадів і планувальних структур. Сучасні технології, зокрема інформаційне моделювання будівель (HBIM), можуть стати основою для подальшої реставрації, моніторингу стану та розробки науково обґрунтованих проєктів ревіталізації, особливо для промислових територій та житлових масивів епохи модернізму.

Нарешті, комплексний підхід до архітектурної спадщини вимагає вивчення її у широкому соціально-політичному та культурному контексті. Особливу цінність матимуть міждисциплінарні дослідження, що розглядають архітектуру у зв'язку з урбаністикою, історією повсякденності, політикою пам'яті та деколонізаційними процесами.

Подальший розвиток досліджень неможливий без інтеграції у світовий науковий простір. Міжнародна співпраця, зокрема з Docomomo International, яка вже ініціювала тематичний спецвипуск журналу «From Constructivism to Modernism in Kharkiv», є яскравим прикладом такої взаємодії. Тільки завдяки консолідації зусиль українських та іноземних науковців стане можливим не лише глибоке вивчення спадщини, але й вироблення дієвих механізмів для її збереження, реставрації та повоєнного відновлення.

8. Висновки

У результаті проведеного дослідження архітектурного обличчя Харкова початку XX століття крізь призму персоналій провідних зодчих сформульовано низку узагальнюючих висновків. Насамперед доведено, що стилістичне розмаїття харківської архітектури 1900–

1930-х років, яке в межах кількох десятиліть поєднало пізню еклектику, модерн, неокласицизм, конструктивізм та ар-деко, є не хаотичним нагромадженням форм, а логічним наслідком складної взаємодії європейських мистецьких течій, столичного статусу Харкова (1919–1934) та національно-культурного відродження. Кожен стильовий шар зафіксував певний етап соціально-політичного та технологічного розвитку міста, що дозволяє розглядати історичну забудову як матеріалізовану історію. Дослідження підтвердило, що персоналії архітекторів були визначальним чинником формування міського середовища: індивідуальні творчі методи, архітектурна освіта, світоглядні настанови та професійні зв'язки зодчих безпосередньо впливали на вибір стилістичних рішень і містобудівну логіку забудови. Зокрема, Олексій Бекетов заклав академічну основу харківської архітектурної школи, Олександр Гінзбург першим у місті впровадив залізобетонні конструкції, створивши зразки декоративного модерну, Костянтин Жуков розробив самобутній український модерн, інтегрувавши народні традиції в європейський контекст, а Сергій Серафімов та Олександр Молокін реалізували авангардні концепції конструктивізму та ар-деко, сформувавши образ Харкова як столиці українського архітектурного авангарду.

Водночас виявлено, що сталінські репресії 1930-х років та нацистський терор завдали непоправної шкоди харківській архітектурній школі: Іполіт Претро, Густав Шольц, Віктор Естрович та інші зодчі зазнали фізичного знищення, а ті, хто вижив, були змушені змінити сферу діяльності, що призвело до втрати наступності поколінь та згортання новаторських пошуків. Сучасна російська збройна агресія створила безпрецедентні ризики для фізичного збереження спадщини: пошкодження пам'яток унаслідок бомбардувань доповнюються непрофесійними «протиаварійними» втручаннями, що призводить до незворотної втрати автентичних елементів, а відсутність системної державної політики консервації та належної координації між владою, архітекторами й реставраторами посилює загрозу. Втім, міжнародний контекст відкриває перспективи для збереження: Рекомендація ЮНЕСКО щодо Історичного міського ландшафту (HUL) пропонує теоретичну рамку для роботи з різностильовою спадщиною як цілісним палімпсестом, а культурне картографування, створення цифрових 3D-моделей та мультидисциплінарні комісії за участі міжнародних організацій (зокрема Docomomo International) є ефективними інструментами для документування, консервації та адаптивного використання пам'яток. Інтеграція харківської архітектурної спадщини у світовий науковий дискурс сприяє залученню технічної та фінансової підтримки, що набуває особливого значення для повоєнної відбудови. Отримані результати можуть стати науковим підґрунтям для розробки реставраційних програм, принципів адаптивного використання історичних будівель та створення туристичних маршрутів. Таким чином, дослідження підтвердило, що архітектурне обличчя Харкова початку XX століття є цілісним, динамічним явищем, сформованим видатними персоналіями зодчих, і потребує невідкладних комплексних заходів для свого збереження як у фізичному, так і в історико-культурному вимірах – завдання, що стає не лише науковою проблемою, а й націєтворчим пріоритетом в умовах повоєнного відновлення України.

Список літератури:

- 1) Автор чотирьох пам'яток архітектури: що побудував у Харкові Олександр Молокін. (n.d.). Слобідський край. URL: <https://www.slk.kh.ua/news/khronograf/avtor-chotirox-pamyatok-arkitekturi-shcho-pobuduvav-u-misti-oleksandr-molokin.html>
- 2) Акмен, І. Р., & Лопатько, В. М. (2018). О. М. Гінзбург: дискурс по сторінках архітектурного модерну Харкова, просвіта та творче кредо. Науковий вісник будівництва, 91(1), 36–44. DOI: 10.29295/2311-7257-2018-91-1-36-44
- 3) Батинська, Д., & Марієнко, А. (2024). Відновлення пам'яток архітектури, пошкоджених унаслідок російської агресії. nakypilo.ua. URL: <https://nakypilo.ua/teksty/suspilstvo/vidnovlennia-pamiatok-arkhitektury-poshkodzhenykh-unaslidok-rosiiskoi-ahresii/>

- 4) Буряк, О., Хороян, Н., & Куценко, Т. (2022). Історичні віхи становлення та розвитку Харківської архітектурної школи. *Архітектурні дослідження*, (62), 15–28. DOI: 10.32347/2077-3455.2022.62.15-28
- 5) Вийтеборець, О. (2025, травень 8). Заквітчане, ніжне, кам'яне: говоримо про харківське ар-нуво. *Люк медіа*. URL: <https://lyuk.media/city/art-nouveau/>
- 6) Гинзбург, А. М. (1906). *Железобетон. Доклад по случаю 25-летия Харьковского отделения императорского технического общества, прочитанного в юбилейном заседании 14 марта 1906 г.* Харьков: Зильберберг и сыновья.
- 7) Гінзбург, О. М. (1930). Про заснування в Харкові Науково-дослідного інституту проектування міст. *Господарство України*, (4), 178–187.
- 8) Гутник, М. В. (2024). Харків. Втрата архітектурної спадщини міста. Актуальні питання у сучасній науці. Серія: "Історія та археологія", (2), 855–865. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/74896>
- 9) Держпром, де твоє обличчя? Відома харківська пам'ятка ризикує втратити автентичність. (n.d.). *lyuk.media*. URL: <https://lyuk.media/city/save-derzhprom/>
- 10) Діденко, К. В. (2024). Соціально-житлові програми в архітектурі столичного Харкова (Монографія). Logos.
- 11) Жуков Костянтин Миколайович. (n.d.). Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Жуков,_Костянтин_Миколайович
- 12) Жуков Костянтин Миколайович. (n.d.). Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека імені В.Г. Заболотного. URL: <https://dnabb.kyiv.ua/zhukov-kostiantyn-mykolayovych/>
- 13) Історія університету: події і факти (1870 — 1920). (n.d.). Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут». URL: <https://www.kpi.kharkov.ua/ukr/istoriya-universytetu-podiyi-i-fakty-1870-1920/>
- 14) Коровкіна, Г. А. (2020). Особливості архітектури модерну міста Харкова (Дисертація кандидата архітектури). Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова.
- 15) Мачулін, Л. І. (2023). Олексій Бекетов. Життя і творчість. Харків: Мачулін.
- 16) Новгородов, Д. В. (2025). Історичний вплив столичного статусу Харкова (1919–1934) на подальший розвиток архітектурного обличчя міста. *Вісник гуманітарних наук*, (7). DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15466710>
- 17) Олексій Миколайович Бекетов: життя і творчість (1862–1941) : до 160-річчя від дня народження та до 100-річчя від дня заснування університету [Бібліобіографічний покажчик]. (2023). Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.
- 18) Очкурова, Н. (2024). Особливості архітектури Харкова кінця XIX – початку XX ст. *Grail of Science*, (35), 601–603. DOI: 10.36074/grail-of-science.19.01.2024.113
- 19) Прогулянки по Харкову з Андрієм Парамоновим. Архітектор Володимир Покровський. (n.d.). *2day.kh.ua*. URL: <https://2day.kh.ua/ua/news/progulyanki-po-kharkovu-z-andriem-paramonovim-pributkoviy-budinok-arkhitektora-borisa>
- 20) Тимофієнко, В. І. (1999). Зодчі України кінця XVIII – початку XX ст. : біографічний довідник. Київ: НДІТІАМ.
- 21) «Червоний промисловець» та «Будинок спеціалістів». (n.d.). *constructivism-kharkiv.com*. URL: <https://constructivism-kharkiv.com/obiekty/40-33-45-budinki-zaderzhprom-ya>
- 22) Cherkasova, K., & Chagovets, O. (2024). A Study of the Kharkiv Architectural Avant-garde: Challenges of Authenticity Preservation. *Docomomo Journal*, (70), 86–95. DOI: 10.52200/docomomo.70.11
- 23) Derzhprom. (n.d.). UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6249/>
- 24) Deriabina, O., Pominchuk, M., & Konoplova, O. (2024). Public Buildings in the Architecture of Ukrainian Modernism: Workers' Clubs. *Docomomo Journal*, (70). DOI: 10.52200/docomomo.70.06

- 25) Didenko, K. (2024). Mono Functional Housing and Changing Concepts in Kharkiv Residential Architecture during the Capital Period. *Docomomo Journal*, (70). DOI: 10.52200/docomomo.70.09
- 26) Gubkina, I. (2025). *Kharkiv. Architectural Guide*. DOM Publishers.
- 27) Korovkina, A. (2025). Art Nouveau Architecture of Kharkiv: Restoration, Composition and Preservation of Cultural Heritage. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 1499(1). DOI: 10.1088/1755-1315/1499/1/012001
- 28) Pottgiesser, U., & Quist, W. (2024). Kharkiv Modernism. *Docomomo Journal*, 70, 2–7. DOI: 10.52200/docomomo.70.ed
- 29) Remizova, O. (2024). Composition Methods of the Soviet Architectural Avant-garde: Svoboda Square in Kharkiv. *Docomomo Journal*, (70), 28–35. DOI: 10.52200/docomomo.70.05
- 30) Remizova, O., & Bozhko, K. (2025). Processes of Ruinisation and Revitalisation: Kharkiv Industrial Architecture in the Modernist Era. *Docomomo Journal*, (74). DOI: 10.52200/docomomo.74.06
- 31) Soloviov, D. (2025). *Ukrainian Modernism: Modernist Architecture of Ukraine*. FUEL.
- 32) UNESCO Recommendation on the Historic Urban Landscape. (2011). UNESCO. URL: <https://whc.unesco.org/en/faq/177/>
- 33) UNESCO Urban Heritage Atlas. (n.d.). UNESCO World Heritage Centre. URL: <https://whc.unesco.org/en/activities/1211/>

Architecture of early 20th century Kharkiv: personalities of architects in the context of stylistic diversity

Anna Yakymenko

Educational and Scientific Institute of Architecture, Urban Planning and Design, O.M. Beketov National University of Urban Economy, Kharkiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-6102-0967

Abstract: The article explores the architectural face of early 20th-century Kharkiv through the lens of leading architects' creative work, whose individual approaches shaped the city's unique stylistic palette. Within just a few decades, an unprecedented combination of eclecticism, Art Nouveau, Neoclassicism, Constructivism, and Art Deco emerged – a phenomenon unparalleled in Ukrainian architecture. This diversity resulted from the interplay of European artistic movements, Kharkiv's status as a capital city (1919–1934), and the Ukrainian national-cultural revival. Architects' personalities are examined as key carriers of the historical and cultural context: their education, study trips abroad, membership in professional associations, and teaching activities directly influenced the city's built environment. Considerable attention is paid to the tragic fates of these artists during the 1930s repressions and World War II, which severely disrupted the continuity of Kharkiv's architectural school. In the context of ongoing military conflict, the city's authentic multi-style environment faces the threat of physical destruction and irreversible loss. The authors argue that alongside damage from shelling, unprofessional “emergency” repairs and the lack of a systematic conservation policy pose equal dangers. As a theoretical framework, the study adopts an approach based on international recommendations for managing historic urban landscapes, which treats successive stylistic layers as an integrated cultural palimpsest. Practical preservation tools identified include digital documentation (3D modelling, cultural mapping) and the establishment of multidisciplinary commissions involving architects, conservators, community activists, and international organisations. The findings can inform restoration programmes, adaptive reuse of historic buildings, the creation of heritage trails, and the formation of municipal heritage policies. The article concludes that preserving Kharkiv's authentic architectural diversity is not only a local cultural mission but also a significant contribution to European cultural heritage at large. By

integrating local architectural legacy into international academic discourse and cooperating with global heritage bodies, the study offers actionable strategies for resilient post-war urban recovery.

Keywords: architecture; Kharkiv; constructivism; modernism; urban environment; cultural heritage.